

Warszawa, dnia 23 czerwca 2021 r.

Poz. 586

**UCHWAŁA NR 61/2021
PAŃSTWOWEJ KOMISJI WYBORCZEJ**

z dnia 24 maja 2021 r.

**w sprawie wytycznych i wyjaśnień w sprawie referendum lokalnych dotyczących odwołania organów
jednostek samorządu terytorialnego**

Na podstawie art. 161 § 1 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1319) w związku z art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 15 września 2000 r. o referendum lokalnym (Dz. U. z 2019 r. poz. 741) Państwowa Komisja Wyborcza uchwala, co następuje:

§ 1. Uchwala się wytyczne i wyjaśnienia w sprawie referendum lokalnych dotyczących odwołania organów jednostek samorządu terytorialnego, stanowiące załącznik do uchwały.

§ 2. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu.¹⁾

Przewodniczący Państwowej Komisji Wyborczej: *S. Marciniak*

---

¹⁾ Niniejsza uchwała była poprzedzona uchwałą Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 7 maja 2012 r. w sprawie wytycznych i wyjaśnień w sprawie referendum lokalnych dotyczących odwołania organów jednostek samorządu terytorialnego (M.P. poz. 353 oraz z 2016 r. poz. 230 i 1128), która utraciła moc z dniem 31 stycznia 2018 r. na podstawie art. 5 pkt 63 lit. a ustawy z dnia 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych (Dz. U. poz. 130).

WYTYCZNE I WYJAŚNIENIA W SPRAWIE REFERENDÓW LOKALNYCH DOTYCZĄCYCH ODWOŁANIA ORGANÓW JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Przyjmowanie powiadomień o zamiarze wystąpienia z inicjatywą przeprowadzenia referendum

1. Komisarz wyborczy, przyjmując powiadomienie inicjatora referendum o zamiarze wystąpienia z inicjatywą przeprowadzenia referendum, niezwłocznie bada, czy inicjator spełnia wymogi określone w art. 11 ust. 1 ustawy z dnia 15 września 2000 r. o referendum lokalnym, zwanej dalej „ustawą”, oraz czy powiadomienie spełnia wymogi określone w art. 12 ust. 2 ustawy. Należy także sprawdzić, czy powiadomienie zostało właściwie podpisane. Powiadomienie mogą podpisać, w zależności od podmiotu inicjującego referendum:
  - 1) wszyscy członkowie grupy obywateli, którym przysługuje prawo wybierania do organu stanowiącego danej jednostki samorządu terytorialnego, o której mowa w art. 11 ust. 1 pkt 1 ustawy, będącej inicjatorem referendum, zwanej dalej „grupą obywateli”;
  - 2) osoby upoważnione do reprezentowania na zewnątrz statutowej struktury terenowej partii politycznej;
  - 3) osoby upoważnione do reprezentowania na zewnątrz organizacji społecznej.Powiadomienie może zostać również podpisane przez pełnomocnika inicjatora referendum. W takim przypadku do powiadomienia powinien zostać dołączony oryginał dokumentu ustanawiającego pełnomocnika, podpisany odpowiednio przez wszystkie osoby wchodzące w skład grupy obywateli lub przez osoby upoważnione do reprezentowania na zewnątrz statutowej struktury terenowej partii politycznej albo osoby upoważnione do reprezentowania na zewnątrz organizacji społecznej. Do powiadomienia może zostać również dołączona kopia takiego dokumentu, pod warunkiem okazania oryginału osobie przyjmującej powiadomienie.
2. W przypadku gdy inicjatorem referendum jest grupa obywateli, komisarz wyborczy sprawdza, czy adresy członków grupy obywateli podane w powiadomieniu wskazują, że spełniają oni warunek określony w art. 11 ust. 1 pkt 1 ustawy. Ponadto należy sprawdzić, czy adres pełnomocnika podany w powiadomieniu wskazuje, że spełnia on warunek określony w art. 12 ust. 4 ustawy.
3. Jeżeli inicjator spełnia wymogi określone w art. 11 ust. 1 ustawy oraz powiadomienie spełnia wymogi określone w art. 12 ust. 2 ustawy, zostało prawidłowo podpisane, a adres pełnomocnika inicjatora podany w powiadomieniu wskazuje, że spełnia on warunek określony w art. 12 ust. 4 ustawy, komisarz wyborczy niezwłocznie potwierdza pisemnie otrzymanie powiadomienia. W przeciwnym przypadku komisarz wyborczy niezwłocznie odmawia pisemnie przyjęcia powiadomienia, wskazując stwierdzone wady. Od odmowy przyjęcia powiadomienia nie służy środek odwoławczy, jednakże inicjator referendum może złożyć do Państwowej Komisji Wyborczej skargę na działanie komisarza wyborczego, w trybie art. 160 § 1 pkt 5 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy, zwanej dalej „Kodeksem wyborczym”. Informację o tej możliwości komisarz wyborczy zawiera w piśmie w sprawie odmowy przyjęcia powiadomienia.
4. W przypadku gdy liczba osób wchodzących w skład grupy obywateli jest większa niż minimalna wymagana w art. 11 ust. 1 pkt 1 ustawy, a część z tych osób nie posiada prawa wybierania do organu stanowiącego danej jednostki samorządu terytorialnego, lecz minimalna ustawowa liczba osób wchodzących w skład tej grupy, które mogą wystąpić z inicjatywą przeprowadzenia referendum, spełnia warunki ustawowe, komisarz wyborczy, potwierdzając przyjęcie powiadomienia, jednocześnie informuje na piśmie, że jeżeli warunek posiadania prawa wybierania do organu stanowiącego danej jednostki samorządu terytorialnego nie będzie spełniony przez te osoby z chwilą złożenia komisarzowi wyborczemu wniosku w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego, nie zostaną one uznane za osoby wchodzące w skład grupy obywateli.
5. Przepisy ustawy nie regulują kwestii występowania przez grupę obywateli – inicjatora referendum pod określoną nazwą. Nie stanowi zatem wady powiadomienia podanie przez grupę obywateli nazwy własnej, z zastrzeżeniem, że w treści tej nazwy nie mogą się znaleźć elementy agitacji na rzecz określonego wyniku referendum. Przyjęcie nazwy przez inicjatora referendum nie zwalnia go z obowiązku podawania, w przypadkach określonych w ustawie, nazwisk osób wchodzących w skład grupy obywateli.

Rozpatrywanie wniosku mieszkańców o przeprowadzenie referendum

6. Otrzymanie wniosku o przeprowadzenie referendum komisarz wyborczy niezwłocznie potwierdza na piśmie.
7. Komisarz wyborczy przed wydaniem postanowienia o przeprowadzeniu referendum ocenia prawidłowość zgłoszonego wniosku, a w szczególności sprawdza:
  - 1) dotrzymanie przez inicjatora terminu, o którym mowa w art. 14 ust. 1 ustawy;
  - 2) czy inicjator spełnił obowiązek powiadomienia mieszkańców o zamierzonym referendum wraz z uzasadnieniem;

- 3) czy do wniosku dołączono spełniające wymogi art. 14 ust. 2 ustawy karty zawierające podpisy mieszkańców popierających inicjatywę przeprowadzenia referendum;
  - 4) czy inicjatywę przeprowadzenia referendum poparła podpisami wymagana liczba mieszkańców;
  - 5) czy inicjator spełnia wymogi ustawowe;
  - 6) czy wniosek został prawidłowo podpisany.
8. Przy ocenie, czy inicjator referendum dotrzymał terminu określonego w art. 14 ust. 1 ustawy, należy uwzględnić, że zgodnie z art. 9 § 2 Kodeksu wyborczego w związku z art. 1 ust. 2 ustawy, jeżeli koniec terminu wykonania czynności przypada na sobotę albo na dzień ustawowo wolny od pracy, termin ten upływa pierwszego roboczego dnia po tym dniu. Jeżeli zatem 60-dniowy termin na złożenie komisarzowi wyborczemu pisemnego wniosku mieszkańców o przeprowadzenie referendum oraz do zbierania przez inicjatora referendum podpisów mieszkańców z poparciem dla inicjatywy przeprowadzenia referendum upływa np. w sobotę, to dokonanie tych czynności w poniedziałek po tej sobocie nie uchybia terminowi ustawowemu.
  9. Zgodnie z art. 13 ust. 1 i 3 ustawy inicjator referendum obowiązany jest podać do wiadomości mieszkańców jednostki samorządu terytorialnego przedmiot zamierzonego referendum wraz z uzasadnieniem. Podanie do wiadomości w gminie następuje w sposób zwyczajowo przyjęty w danej gminie, a w powiecie i w województwie – poprzez ogłoszenie w prasie codziennej ogólnodostępnej w danej jednostce samorządu terytorialnego. Jeżeli zachodzą wątpliwości, czy inicjator wywiązał się z powyższego obowiązku, komisarz wyborczy powinien przeprowadzić postępowanie wyjaśniające w tej sprawie.
  10. Jeżeli w danej gminie przyjęte jest ogłaszanie urzędowych ogłoszeń poprzez wywieszanie ich w siedzibie urzędu gminy i na tablicach ogłoszeń w sołectwach, wówczas również inicjator referendum powinien w ten sposób podać do wiadomości przedmiot referendum. Jednakże wobec braku jednoznacznych przepisów wiążąco precyzujących zwyczajowo przyjęty w danej gminie sposób podawania do publicznej wiadomości, należy uznać za spełniające powyższe wymogi ustawowe ogłoszenie informacji o przedmiocie zamierzonego referendum np. w lokalnych mediach, m.in. w telewizji, radiu albo prasie. Informacje o przedmiocie zamierzonego referendum mogą zostać umieszczone także na stronach internetowych dotyczących mieszkańców danej jednostki samorządu terytorialnego.
  11. Zgodnie z przepisami ustawy niedopuszczalne jest podanie do publicznej wiadomości informacji o przedmiocie referendum po zgłoszeniu wniosku komisarzowi wyborczemu, nawet jeżeli nie upłynął jeszcze termin określony w art. 14 ust. 1 ustawy. Jest to nieusuwalna wada powodująca odrzucenie wniosku.
  12. Komisarz wyborczy przed przystąpieniem do sprawdzania, czy wniosek poparła wymagana liczba mieszkańców, weryfikuje, czy karty, na których zbierano podpisy, spełniają wymogi określone w art. 14 ust. 2 ustawy, w szczególności, czy każda karta zawiera:
    - 1) informację o przedmiocie zamierzonego referendum oraz o tym, że poparcia nie można wycofać;
    - 2) nazwiska i imiona członków grupy oraz imię, nazwisko i miejsce zamieszkania pełnomocnika, jeżeli inicjatorem referendum jest grupa obywateli;
    - 3) nazwę i adres siedziby statutowej struktury terenowej partii politycznej lub organizacji społecznej oraz imię, nazwisko i adres zamieszkania pełnomocnika, jeżeli inicjatorem referendum jest partia polityczna lub organizacja społeczna.
  13. Karty, na których inicjator referendum zbierał podpisy osób popierających inicjatywę przeprowadzenia referendum, mogą być wykorzystywane z obu ich stron, pod warunkiem że na każdej z kart pierwsza strona odpowiada treścią wymogom określonym w art. 14 ust. 2 ustawy i zawiera część podpisów, zaś druga strona zawiera wyraźne wskazanie o kontynuacji z pierwszej strony karty podpisów mieszkańców popierających inicjatywę referendalną. Na drugiej stronie karty musi być zachowana ciągłość numeracji ze strony pierwszej. Jeśli karta z wymaganymi danymi zespolona będzie z kartą bez tych danych, podpisy od miejsca zespolenia traktowane są jako złożone wadliwie. Formularz wykazu musi być złożony w oryginale. Wypełnione strony wykazu będące kopiami traktuje się jako wadliwe.
  14. W przypadku gdy inicjatorem referendum jest grupa obywateli, przez „miejsce zamieszkania pełnomocnika”, o którym mowa w art. 14 ust. 2 pkt 1 ustawy, należy rozumieć określenie samej nazwy miejscowości, a nie konkretny adres (ulica, nr domu, kod pocztowy), pod którym mieszka pełnomocnik.
  15. Badając spełnienie wymogów formalnych dotyczących złożonych podpisów osób popierających inicjatywę przeprowadzenia referendum, komisarz wyborczy lub osoba przez niego upoważniona sprawdza, czy:
    - 1) imię i nazwisko podano w pełnym brzmieniu (a nie np. pierwszą literę imienia);
    - 2) wskazano adres zamieszkania (zgodny z adresem ujęcia w rejestrze wyborców) obejmujący: nazwę miejscowości (miasta, wsi, osady), nazwę ulicy, numer domu i numer mieszkania, a w miejscowościach, w których nie ma ulic – numer domu (posesji) i numer lokalu lub tylko numer domu w przypadku braku odrębnie numerowanych lokali.

Podawanie kodu pocztowego nie jest konieczne. Podanie numeru lokalu dotyczy tylko budynków wielomieszkalniowych. Brak danych lub niepełne określenie adresu zamieszkania powoduje uznanie poparcia za złożone wadliwie. Za prawidłowo udzielone poparcie należy uznać, gdy zamiast wskazania pełnego brzmienia nazwy miejscowości w rubryce „Adres zamieszkania” osoba popierająca posłuży się powszechnie używanym i jednoznacznie rozumianym skrótem tej nazwy, jeżeli inne dane dotyczące adresu zamieszkania (nazwa ulicy, nr domu, nr lokalu) zostały podane zgodnie z wymaganiami. Za prawidłowo udzielone poparcie uznaje się podpis obywatela, który zamiast dokładnego podania adresu zamieszkania w rubryce na to przeznaczonej postawił znak odnośnika do adresu wskazanego w pozycji umieszczonej bezpośrednio wyżej w wykazie podpisów, jeżeli osoby wymienione w tych pozycjach zamieszkują pod tym samym adresem;

- 3) został podany numer ewidencyjny PESEL; brak wskazania tego numeru lub podanie wadliwego numeru powoduje uznanie poparcia za złożone wadliwie;
  - 4) została podana data udzielenia poparcia; brak wskazania daty udzielenia poparcia lub podanie daty wcześniejszej niż data powiadomienia, o którym mowa w art. 12 ust. 1 ustawy, powoduje uznanie poparcia za złożone wadliwie;
  - 5) obok danych umieszczono własnoręczny podpis obywatela; brak podpisu oznacza, że poparcie nie zostało udzielone.
16. Sprawdzenie wykazu podpisów musi być wykonane w taki sposób, aby w razie potrzeby możliwe było sporządzenie zestawienia wszystkich wad podpisów ze wskazaniem stron i pozycji na danej stronie wykazu, pod którą znajduje się wadliwy podpis, wraz ze wskazaniem wady ustalonej dla tej pozycji. Zbiorecze ustalenia dotyczące weryfikacji wykazu podpisów podaje się w protokole wewnętrznym badania wykazu obejmującym:
- 1) ogółem liczbę osób, które złożyły podpisy;
  - 2) liczbę wyborców, którzy prawidłowo udzielili poparcia;
  - 3) liczbę podpisów złożonych wadliwie z podziałem według rodzaju wad, w tym:
    - a) brak własnoręcznego podpisu,
    - b) brak lub wadliwie podane nazwisko lub imię,
    - c) brak lub wadliwie podany adres,
    - d) brak lub wadliwie podany nr PESEL,
    - e) brak lub wadliwie podana data poparcia,
    - f) brak prawa wybierania.
17. Komisarz wyborczy sprawdza, czy osoby wchodzące w skład grupy obywateli, pełnomocnik inicjatora oraz osoby popierające inicjatywę przeprowadzenia referendum są uprawnione do wybierania organu stanowiącego danej jednostki samorządu terytorialnego na podstawie stałego rejestru wyborców danej gminy lub gmin na terenie danego powiatu lub województwa. Jeżeli sprawdzanie będzie dokonywane w urzędzie gminy, komisarz wyborczy powinien zwrócić się do właściwego wójta, burmistrza lub prezydenta miasta, zwanego dalej „wójtem”, o udostępnienie danych z rejestru wyborców. Czynności sprawdzające może wykonywać wyłącznie upoważniony przez komisarza wyborczego pracownik delegatury Krajowego Biura Wyborczego. Pracownik urzędu gminy obecny przy dokonywaniu sprawdzenia nie może robić kopii kart z podpisami, sporządzić notatek z danymi osób popierających inicjatywę ani w żadnej innej formie przetwarzać tych danych.
18. Warunek posiadania przez wszystkie osoby wchodzące w skład grupy obywateli prawa wybierania do organu stanowiącego danej jednostki samorządu terytorialnego, o którym mowa w art. 11 ust. 1 pkt 1 ustawy, musi być spełniony z chwilą złożenia komisarzowi wyborczemu wniosku w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego.
19. Zmienić i uzupełnić skład grupy obywateli można do czasu złożenia wniosku o przeprowadzenie referendum. Natomiast wycofanie się z grupy obywateli po złożeniu wniosku o przeprowadzenie referendum jest bezskuteczne. Nie może zatem stanowić podstawy odrzucenia wniosku przez komisarza wyborczego.
20. Wniosek o przeprowadzenie referendum musi być podpisany zgodnie z wymogami wskazanymi dla powiadomienia o zamiarze wystąpienia z inicjatywą przeprowadzenia referendum.

Zarządzanie referendument

21. Jeżeli wniosek spełnia wymogi ustawowe, komisarz wyborczy wydaje postanowienie o przeprowadzeniu referendum.
22. Postanowienie o przeprowadzeniu referendum musi spełniać wymogi określone w art. 25 ust. 1 ustawy.

Ponadto w postanowieniu tym komisarz wyborczy obowiązany jest ustalić treść nakładki na kartę do głosowania sporządzonej w alfabecie Braille’a.

23. Ustalając treść karty i nakładki, komisarz wyborczy powinien szczegółowo określić także parametry techniczne ich poszczególnych elementów. Dopuszczalne jest określenie parametrów technicznych odrębnym postanowieniem, jednakże w takim przypadku w postanowieniu o przeprowadzeniu referendum musi być zawarta informacja, że parametry techniczne karty i nakładki określa odrębne postanowienie.

24. W przypadku zarządzenia referendum gminnego w sprawie odwołania zarówno rady, jak i wójta sporządza się dwie karty do głosowania niezależnie od treści wniosku inicjatora – odrębną dla odwołania wójta i odrębną dla odwołania rady.

W takim przypadku komisarz wyborczy w postanowieniu o zarządzeniu referendum powinien ustalić format karty do głosowania w sprawie odwołania rady większy niż format karty do głosowania w sprawie odwołania wójta i odpowiednio do tego format oraz wzór nakładek sporządzanych w alfabecie Braille’a.

25. W referendum w sprawie odwołania wójta pytanie referendalne powinno zawierać obok nazwy organu, w sprawie odwołania którego mają wypowiedzieć się mieszkańcy, także nazwisko wójta. Zatem pytanie w referendum w sprawie odwołania wójta powinno brzmieć:

„Czy jest Pan/Pani za odwołaniem .....
(imię i nazwisko)

Wójta Gminy .....
(nazwa)

przed upływem kadencji?”.

W referendum w sprawie odwołania rady pytanie referendalne powinno zawierać statutową nazwę organu, w sprawie odwołania którego mają wypowiedzieć się mieszkańcy. Zatem pytanie w referendum w sprawie odwołania organu stanowiącego powinno brzmieć:

„Czy jest Pan/Pani za odwołaniem .....
(statutowa nazwa rady/sejmiku województwa)

przed upływem kadencji?”.

26. W przypadku wydania przez komisarza wyborczego postanowienia o odrzuceniu wniosku z powodu niewystarczającej liczby podpisów mieszkańców, w uzasadnieniu postanowienia komisarz obowiązkowo podaje:

- 1) liczbę mieszkańców, którzy powinni udzielić poparcia, aby spełniony był wymóg określony w art. 4 ustawy;
- 2) ogółem liczbę mieszkańców, którzy złożyli podpisy;
- 3) liczbę podpisów złożonych wadliwie z podziałem według rodzaju wad;
- 4) liczbę mieszkańców, którzy prawidłowo udzielili poparcia inicjatywie.

Komisje do spraw referendum

27. Terytorialne i obwodowe komisje do przeprowadzenia referendum w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego zgodnie z art. 50 ust. 1 ustawy powołuje komisarz wyborczy – w równej liczbie, spośród osób wskazanych przez organ wykonawczy danej jednostki oraz inicjatora referendum.

28. W celu powołania komisji komisarz wyborczy, po zarządzeniu referendum, ustala liczebność poszczególnych komisji oraz informuje podmioty uprawnione do zgłoszenia kandydatów na członków komisji o liczbie kandydatów, których powinny one zgłosić. W przypadku zgłoszenia przez któryś z uprawnionych podmiotów kandydatów w liczbie mniejszej niż połowa składu komisji lub niezgłoszenia ich w ogóle należy wezwać ten podmiot do zgłoszenia wymaganej liczby kandydatów w wyznaczonym terminie.

Po upływie wyznaczonego terminu skład komisji powinien być uzupełniony do ustalonej wcześniej przez komisarza wyborczego liczby członków przez powołanie wyborców niewskazanych przez uprawnione podmioty. Należy bowiem powołać komisję w składzie, w którym osoby wskazane przez jeden z uprawnionych podmiotów nie będą stanowić większości.

29. W przypadku referendum w sprawie odwołania wójta, przeprowadzanego na podstawie uchwały rady gminy, komisarz wyborczy w skład gminnej komisji do spraw referendum i obwodowych komisji do spraw referendum powinien powołać kandydatów wskazanych, w równej liczbie, przez radę gminy oraz przez wójta.

30. W przypadku referendum w sprawie odwołania rady gminy i wójta, przeprowadzanym na wniosek mieszkańców, po uprzednim ustaleniu liczebności komisji i powiadomieniu o tym inicjatora oraz rady i wójta, komisarz wyborczy w skład gminnej komisji do spraw referendum i obwodowych komisji do spraw referendum powinien powołać w rów-

nej liczbie osoby wskazane przez inicjatora referendum (1/2 składu komisji) oraz przez wójta. W takiej sytuacji zarówno wójtowi, jak i radzie gminy przysługuje prawo wskazania osób w liczbie odpowiadającej po 1/4 składu komisji. Rada gminy może upoważnić wójta do wskazania tych osób. Stanowisko w tej sprawie rada gminy powinna wyrazić w drodze uchwały.

31. W przypadku referendum w sprawie odwołania rady gminy i wójta, przeprowadzanym zarówno z inicjatywy rady gminy (uchwała rady), jak i na wniosek mieszkańców, po uprzednim ustaleniu liczebności komisji i powiadomieniu o tym inicjatora oraz rady i wójta komisarz wyborczy w skład gminnej komisji do spraw referendum i obwodowych komisji do spraw referendum powinien powołać w równej liczbie osoby wskazane przez inicjatora referendum (1/3 składu komisji), radę gminy (1/3 składu komisji) oraz przez wójta (1/3 składu komisji).
32. Do zasad działalności terytorialnych komisji i obwodowych komisji, zgodnie z art. 49 ust. 6 ustawy, stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu wyborczego, dotyczące terytorialnych i obwodowych komisji wyborczych. Oznacza to m.in., że:
  - 1) kandydat na członka obwodowej komisji do spraw referendum może zostać zgłoszony do komisji na obszarze województwa, w którym stale zamieszkuje;
  - 2) członkami obwodowych komisji ds. referendum nie mogą być osoby będące w stosunku do osób pełniących funkcję odwoływanych w referendum organu małżonkiem, wstępnym, zstępnym, rodzeństwem, małżonkiem wstępnego, zstępnego lub przysposobionego albo osobą pozostającą z nim w stosunku przysposobienia.

Odpowiednie zastosowanie mają nie tylko przepisy Kodeksu wyborczego, lecz również przepisy wykonawcze wydane na podstawie Kodeksu wyborczego, w tym m.in. uchwały Państwowej Komisji Wyborczej, z uwzględnieniem odmiennych regulacji zawartych w ustawie.

Przeprowadzanie referendum

33. W referendum lokalnym należy odpowiednio stosować przepisy Kodeksu wyborczego dotyczące obserwatorów społecznych.
34. W przypadku gdy referendum w sprawie odwołania organu gminy przed upływem kadencji dotyczy zarówno rady, jak i wójta, wówczas zarówno inicjator referendum, jak też każdy z odwoływanych organów ma prawo do wyznaczenia męża zaufania do terytorialnej komisji ds. referendum i obwodowych komisji ds. referendum. Stanowisko w tej sprawie rada gminy powinna wyrazić w drodze uchwały.
35. W referendum lokalnym przeprowadza się głosowanie przez pełnomocnika. Do głosowania przez pełnomocnika mają odpowiednie zastosowanie przepisy rozporządzenia wydanego na podstawie art. 61 Kodeksu wyborczego wraz z odpowiednio zmodyfikowanymi wzorami wniosku o sporządzenie aktu pełnomocnictwa do głosowania, zgody na przyjęcie pełnomocnictwa do głosowania i aktu pełnomocnictwa do głosowania, a także wykazu sporządzanych aktów pełnomocnictwa do głosowania.

Zgodnie z art. 55 § 4 w związku z art. 103c § 2 Kodeksu wyborczego pełnomocnikiem nie może być osoba wchodząca w skład komisji obwodowej właściwej dla obwodu głosowania osoby udzielającej pełnomocnictwa do głosowania, a także mężowie zaufania oraz obserwatorzy społeczni, jak również kandydaci w danych wyborach. Odpowiednio stosując powyższy przepis, należy uznać, że pełnomocnikiem nie może być: członek obwodowej komisji ds. referendum właściwej dla obwodu głosowania osoby udzielającej pełnomocnictwa do głosowania, a także mąż zaufania, obserwator społeczny oraz w zależności, czy referendum dotyczy odwołania wójta, czy odwołania rady – odpowiednio wójt lub radny rady, której odwołania dotyczy referendum. W przypadku gdy referendum dotyczy odwołania obu organów, pełnomocnikiem nie może być zarówno wójt, jak i radny. Pełnomocnik inicjatora oraz członek grupy obywateli może przyjąć pełnomocnictwo do głosowania.
36. W referendum lokalnym przeprowadza się głosowanie korespondencyjne dla osób, o których mowa w art. 53a § 1 i 1a Kodeksu wyborczego. Do głosowania korespondencyjnego mają odpowiednie zastosowanie przepisy rozporządzeń właściwych ministrów oraz uchwał Państwowej Komisji Wyborczej stosowanych w wyborach samorządowych, dotyczące głosowania korespondencyjnego w tych wyborach, wraz z odpowiednio zmodyfikowanymi wzorami określonymi w tych uchwałach.
37. W referendum lokalnym stosuje się przepisy dotyczące głosowania za pomocą nakładki na kartę do głosowania sporządzonej w alfabecie Braille'a.
38. Osoba niepełnosprawna uprawniona do udziału w referendum ma prawo do uzyskiwania informacji w trybie art. 37a Kodeksu wyborczego, w szczególności o:
  - 1) właściwym dla siebie obwodzie głosowania;
  - 2) lokalach obwodowych komisji do spraw referendum dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych, znajdujących się najbliżej jej miejsca zamieszkania;

- 3) warunkach dopisania osoby niepełnosprawnej do spisu osób uprawnionych do udziału w referendum w obwodzie głosowania, w którym znajduje się lokal dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych;
  - 4) terminie referendum oraz godzinach głosowania;
  - 5) przedmiocie i pytaniu (pytaniach) w referendum;
  - 6) warunkach oraz formach głosowania.
39. Komisarz wyborczy, stosując odpowiednio art. 37b § 2 Kodeksu wyborczego, przygotowuje informacje o uprawnieniach przysługujących osobom niepełnosprawnym uprawnionym do udziału w referendum i zamieszcza je na swojej stronie internetowej. Nadto komisarz wyborczy sporządza w alfabecie Braille'a materiał informacyjny o uprawnieniach przysługujących osobom niepełnosprawnym uprawnionym do udziału w referendum i przekazuje go zainteresowanemu na żądanie. Informacje te sporządza się na wzór informacji Państwowej Komisji Wyborczej wydanej w związku z ostatnimi wyborami przeprowadzonymi przed zarządzeniem referendum, w szczególności podając terminy wynikające z kalendarza czynności w danym referendum.
40. W referendum lokalnym stosuje się odpowiednio przepisy art. 37c Kodeksu wyborczego dotyczące sposobu umieszczania obwieszczeń wyborczych w lokalu wyborczym oraz obowiązku udzielania przez członków obwodowych komisji wyborczych informacji o pytaniu (pytaniach) w referendum.
41. W referendum lokalnym stosuje się odpowiednio art. 37d § 1 Kodeksu wyborczego. Wzór informacji o referendum przygotowuje komisarz wyborczy na podstawie sporządzonej przez Państwową Komisję Wyborczą informacji stosowanej w wyborach samorządowych.
42. W przypadku wątpliwości związanych z przeprowadzaniem głosowania w obwodach obwodowe komisje do spraw referendum powinny kierować się odpowiednio wytycznymi Państwowej Komisji Wyborczej dla obwodowych komisji wyborczych, dotyczącymi zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania wydanymi w związku z ostatnimi wyborami przeprowadzonymi przed zarządzeniem referendum. Komisarze wyborczy, w związku z art. 167 § 1 pkt 7 Kodeksu wyborczego, mogą sporządzić stosowny wyciąg z wytycznych, ewentualnie dostosowując poszczególne regulacje do specyfiki danego referendum.
43. W referendum lokalnym nie tworzy się obwodów głosowania w domach studenckich i zespołach domów studenckich, nie stosuje się także przepisów dotyczących głosowania na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania. Nie ma również zastosowania art. 13a § 4 Kodeksu wyborczego dotyczący propozycji zmian siedzib komisji obwodowych (termin ustalony w tym przepisie upływa przed zarządzeniem referendum przez komisarza wyborczego).
44. W referendum lokalnym w trakcie głosowania nie podaje się do wiadomości publicznej informacji o liczbie osób uprawnionych do głosowania i liczbie osób, którym wydano karty do głosowania.
45. W przypadku referendum gminnego w sprawie odwołania zarówno rady, jak i wójta obwodowe komisje do spraw referendum i gminna komisja do spraw referendum sporządzają protokoły odrębnie dla referendum w sprawie odwołania rady i w sprawie odwołania wójta.
46. W referendum lokalnym obwodowe i terytorialne komisje do spraw referendum oraz komisarze wyborczy wykorzystują system informatyczny Wsparcie Organów Wyborczych dostarczony przez Krajowe Biuro Wyborcze.
47. W referendum lokalnym nie stosuje się art. 191c § 2 Kodeksu wyborczego dotyczącego wykonywania przez urzędników wyborczych zadań od dnia zarządzenia właściwych wyborów do dnia rozstrzygnięcia protestów wyborczych.

Ważność referendum

48. Zgodnie z art. 55 ust. 2 ustawy referendum w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego pochodzącego z wyborów bezpośrednich jest ważne w przypadku, gdy wzięło w nim udział nie mniej niż 3/5 liczby biorących udział w wyborze odwoływanego organu.
- Warunek ważności referendum należy odnosić do tych wyborów powszechnych, ponownych albo przedterminowych lub do wyboru nowej rady (np. rady gminy), w których odwoływany organ został wybrany. W odniesieniu do wójtów za podstawę do tej oceny należy przyjąć liczbę wyborców biorących udział w tym głosowaniu, które przesądziło o wyborze odwoływanego w referendum wójta, a więc liczbę głosujących w pierwszym głosowaniu, jeżeli ono zadecydowało o wyborze, albo liczbę głosujących w ponownym głosowaniu, w którym wójt został wybrany.
49. Za liczbę biorących udział w wyborze odwoływanego organu należy uznać liczbę kart ważnych wyjętych z urny w tych wyborach.
50. Nie ma znaczenia, czy liczba osób, które wzięły udział w referendum, wyniosła co najmniej 30% uprawnionych do głosowania, bowiem wskazany w art. 55 ust. 1 ustawy warunek ważności referendum dotyczy wyłącznie referendum w sprawach innych niż odwołanie organu jednostki samorządu terytorialnego pochodzącego z wyborów bezpośrednich.

51. Jedynie w przypadku referendum w sprawie odwołania wójta wybranego przez radę gminy dla oceny jego ważności stosuje się art. 55 ust. 1 ustawy, który wymaga udziału w referendum 30% uprawnionych do głosowania. Dotyczy to sytuacji, gdy wybór odwoływanego wójta dokonany przez radę gminy wynikał z braku zgłoszenia kandydatów na wójta w wyborach bezpośrednich albo gdy jedyny zgłoszony kandydat w wyborach bezpośrednich nie otrzymał więcej niż połowy głosów ważnych.

Ogłaszanie protokołu terytorialnej komisji ds. referendum

52. Komisarz wyborczy przekazuje wojewodzie, w formie dokumentu elektronicznego, odpis protokołu terytorialnej komisji do spraw referendum, w celu ogłoszenia go w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Czynność tę komisarz wyborczy wykonuje na podstawie uchwały terytorialnej komisji do spraw referendum upoważniającej go do sporządzenia odpisu protokołu w formie dokumentu elektronicznego i przekazania wojewodzie. Uchwałę w tej sprawie terytorialna komisja powinna podjąć niezwłocznie po sporządzeniu protokołu wyniku referendum i przekazać komisarzowi wyborczemu wraz z protokołami, o których mowa w art. 63 ust. 4 ustawy.

Finansowanie przeprowadzenia referendum

53. Zgodnie z art. 40 ust. 1 zdanie pierwsze ustawy koszty referendum pokrywa się z budżetu jednostki samorządu terytorialnego, której dotyczy referendum. Art. 40 ust. 1 zdanie drugie i ust. 4 ustawy określają wyjątki od tej zasady dla kosztów czynności komisarza wyborczego (wydatki na ten cel pokrywane są z budżetu państwa, z części dotyczącej Krajowego Biura Wyborczego).

Podstawowe koszty referendum, w tym koszty obsługi administracyjnej komisji terytorialnych i obwodowych, zapewnienia tym komisjom techniczno-materialnych warunków pracy, koszty związane ze stosowaniem techniki elektronicznej przez obwodowe komisje do spraw referendum i terytorialną komisję do spraw referendum oraz diet przysługujących członkom komisji, pokrywane są z budżetu jednostki samorządu terytorialnego, której dotyczy referendum.

Wydatki komisarza wyborczego, o których mowa w art. 40 ust. 4 ustawy, obejmują jedynie koszty bezpośrednio związane z czynnościami komisarza, w tym koszt ogłoszenia postanowienia o przeprowadzeniu referendum (art. 25 ust. 2 ustawy), koszt przygotowania kart do głosowania i dostarczenia ich do obwodowych komisji (art. 52 ust. 2 ustawy), koszty dotyczące sporządzenia nakładek na karty do głosowania w alfabecie Braille'a, koszty materiału informacyjnego o uprawnieniach przysługujących osobom niepełnosprawnym, przekazywanego przez komisarza wyborczego na żądanie osoby uprawnionej do udziału w referendum, koszty informacji o referendum przekazywanej osobom uprawnionym do udziału w referendum w formie druku bezadresowego umieszczanego w oddawczych skrzynkach pocztowych, a także koszty związane ze szkoleniem komisji ds. referendum.

Postępowanie z dokumentami z referendum

54. Do dokumentów z referendum lokalnego stosuje się odpowiednio przepisy rozporządzenia wydanego na podstawie art. 8 § 2 Kodeksu wyborczego, z tym że stosownie do art. 60 ustawy zadania depozytariusza wykonuje wójt.
55. Przepisy art. 14a ustawy mają również zastosowanie do kart wykazu podpisów nieprzekazanego komisarzowi wyborczemu przez inicjatora wraz z wnioskiem o przeprowadzenie referendum.